

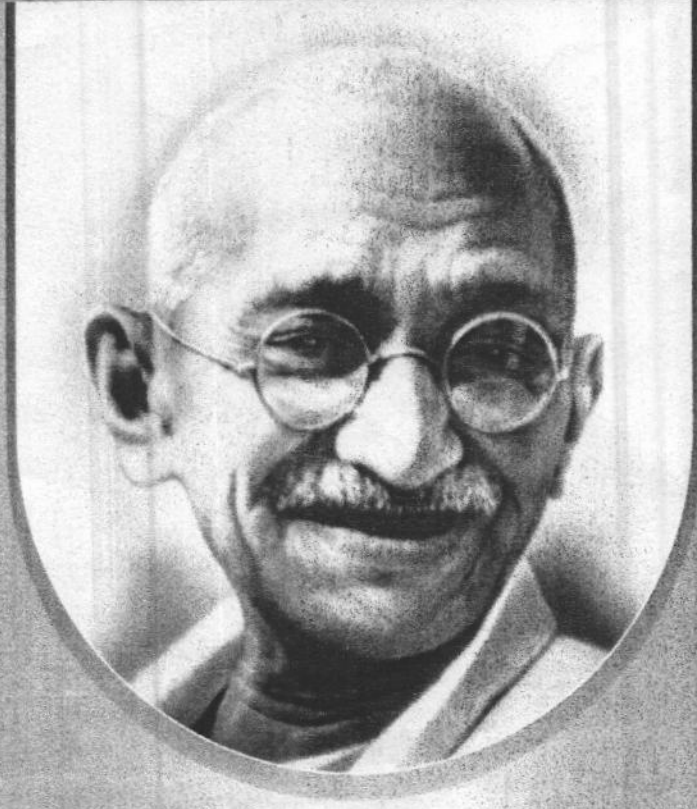
मांधीवादी विचार

(समकालीन परिप्रेक्ष्य)

संपादक

डॉ. संजय पी. धनवटे

डॉ. भारती के. देशमुख

गांधीवादी विचार

(स्वरूप आणि प्रासंगिकता)

संपादक

डॉ. संजय पी. धनवटे

अर्थनाद

संपादक

डॉ आस्तीक टी.मुंगमोडे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,
श्री ज्ञानेश महाविद्यालय,
नवरगाव, जि. चंद्रपूर

mp mahi
Publication

अनुक्रमाणिका

अनु. क्र.	प्रकरणाचे नाव	लेखकाचे नाव	पेज नंबर
आंतरराष्ट्रीय व्यापार व प्रादेशिक गटांचा उदय			
1	चीनच्या अर्थव्यवस्थेचे जागतिक व्यापार संघटनेतील शक्ती प्रदर्शन व अमेरिकेची अश्वस्थता	डॉ. राजू श्रीरामे देवग्राम, नागपुर	1-19
2	"आंतरराष्ट्रीय व्यापारात प्रादेशिक गटाची आवश्यकता व भूमिका"	डॉ. प्राची दिलीप देशपांडे, नागपुर	20-22
3	दक्षिण आशियाई प्रादेशिक सहकार्य संघटना (सार्क) : एक दृष्टीक्षेप South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC): An Overview	डॉ. सुनिल कृष्णराव शिंदे भिवापूर	23-29
4	सार्क सफटा आणि भारत	डॉ. प्रशांत हरमरकर तिवासा	30-42
5	आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि प्रादेशिक गटांचा उदय	डॉ. डी. एस. गुर्जर वर्धा	43-49
6	आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि प्रादेशिक गटांचा उदय (The rise of International trade and regional groups)	Sudhakar Kambale Research Scholars Amravati	50-53
7	आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि प्रादेशिक गटांचा उदय	प्रा. डॉ. सी.पी. साखरवाडे जवाहरनगर, भंडारा	54-56
8	भारताच्या परकीय व्यापारातील प्रत्यक्ष विदेशी गुंतवणुकीचे विवेचन	डॉ. नितीन चौधरी अकोला	57-61
9	जागतिक व्यापार संघटनेचा भारतीय कृषीत वरील परिणाम	डॉ. श्रीकृष्ण भुटे अड्याळ, जि. भंडारा	62-68
10	Impact of Covid-19 pandemic on International Trade and Rising Regional Disparities with special Reference to India	Rajendra Motghare, Nagpur Dr. Sanjay Dhanwate Karanja	69-76

हवामान बदल व हवामान बदलाचा परिणाम

डॉ. संजय धनवटे

प्राचार्य
नारायणरावकाळे
स्मृतीमॉडेलकॉलेज,
कारंजा (घाडगे) जि. वर्धा

प्रा. जगदीश वाटमोडे

सहा. प्रा. अर्थशास्त्र विभाग
संताजीमहाविद्यालय, नागपूर
jagdishwatmode26@gmail.com

सारांश :-

मानवी संस्कृतीच्या जडण — घडणीत व विकासात हवामानाचे स्थान खुप महत्त्वपूर्ण ठरत असते. हवामान व मानवी जीवन याचे अतुट असे नाते आहे. हवामान मानवाच्या दैनंदिन जीवनामध्ये महत्त्वाची भूमिका साकारत असतो. हवामान बदलाचा परिणाम हा मानवी कार्यक्षमतेपुरताच मर्यादीत नसून या बदलाने कृषी, विविध प्रकारचे उद्योग व्यवसाय, वाहतूक व दळण-वळन इ. मानवी जीवनातील महत्त्वपूर्ण क्षेत्र प्रभावीत होत असतात. आज मानवाच्या अमर्याद गरजाची पूर्तता करण्यासाठी मानवाने निसर्ग चक्रात अवाजवी हस्तक्षेप वाढविलेला आहे. त्यामुळे निसर्गाच्या संतुलनात बिघाड निर्माण होऊन त्याचा परिणाम हा हवामान बदलावरही झालेला आहे. हवामान बदलामुळेच आज मानवाला महापूर, दुष्काळ, चक्रीवादळ त्सुनामी, भूकंप यासारख्या नैसर्गिक संकटांना वेळोवेळी सामोरे जावे लागत आहे. ऐवढेच नव्हे तर हवामान बदलातून झालेल्या तापमान वाढीमुळे हरीतगृह परिणाम व ग्लोबल वार्मिंग यासारख्या संकटाची उत्पत्ती होऊन त्याचा संपुर्ण जीवसृष्टीवर गंभीर परिणाम जाणवत आहे. एकूणच हवामान बदलाचे आव्हान हे पर्यावरणीय आव्हानातील एक महत्त्वपूर्ण आव्हान आहे व या बदलाचा गांभीर्याने विचार करणे काळाची गरज आहे.

बिज शब्द :-

हवामान, मानव, निसर्ग, पर्यावरण, ओझोन, तापमान, हरितगृह परिणाम, जीवसृष्टि, आपत्ती.

प्रस्तावना :-

हवामान बदल हा केवळ एका देशापुरताच मर्यादीत विषय नसून जगातील साऱ्या मानव जातीलाच या विषयाने प्रभावीत केलेले आहे. किंबहुना लक्ष वेधले आहे. आज हवामान बदलाच्या दुष्परिणामानी मानवी जीवनावर प्रत्यक्ष प्रभाव टाकायला सुरुवात केली आहे. नैसर्गिक संसाधनाचा मानवा कडून केला जाणारा अवाजवी वापर व पर्यावरणातील प्रदुषणामुळे सृष्टीच्या हवामानात कमालीचे बदल घडत आहेत. हवामान बदलाचा परिणाम हा अन्न उत्पादन

B.Sc.
FOURTH
SEMESTER

DnyanPath Edition

SPECIAL FEATURES

- Content of the book is as per the syllabus of RTMNU, Nagpur.
- Experienced and Professional writers.
- Simplicity of expression yet high quality content.
- Independent section for questions and numerical data
- Inclusion of practical manual.
- Variety in the methods / solutions.
- Multicolor Periodic Table.
- Inclusion of questions bank.

OUR TITLES

- Text Book of Chemistry
B.Sc. Semester - I
- Text Book of Chemistry
B.Sc. Semester - III
- Text Book of Chemistry
B.Sc. Semester - V
- Text Book of Chemistry
B.Sc. Semester - II
- Text Book of Chemistry
B.Sc. Semester - IV
- Text Book of Chemistry
B.Sc. Semester - VI

For Purchase

Available at

amazon.in

Scan the Bar code

DnyanPath
Publishers

ISO 9001 : 2015

Maharashtra - Delhi - Gujarat - Chhattisgarh - Telangana - Bihar

Price : 200/-

A TEXT BOOK OF **Chemistry** B.Sc. SEMESTER - IV

Paper I - Inorganic Chemistry
Paper II - Physical Chemistry

As per Semester - wise New Syllabus of
Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur

A TEXT BOOK OF

Chemistry

B.Sc. SEMESTER - IV

Paper I - Inorganic Chemistry
Paper II - Physical Chemistry

AUTHORS

Dr. A. R. Yaul
Dr. A. M. Ghatole
Dr. M. G. Azmire
Dr. M. B. Thakre
Dr. S. B. Narde
Dr. M. R. Raghuvanshi
Dr. P. B. Thakare
Dr. U. P. Meshram

EDITORS

Dr. A. P. Ganorkar
Mr. N. A. Barwal

FREE INSIDE

- Practical Manual
- University Question Paper
- Periodic Table

ISBN: 978-93-91331-78-8

As per Semester - wise New Syllabus of
Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur

A TEXT BOOK OF

Chemistry

B.Sc. SEMESTER - II

Paper I - Organic Chemistry
Paper II - Physical Chemistry

AUTHORS

- Dr. K. M. Habzade
- Dr. M. G. Dhonde
- Dr. M. M. Siddique
- Dr. A. H. Kalbandhe
- Ms. A. V. Meshram
- Dr. S. S. Kharkale
- Dr. S. B. Thakare
- Dr. A. R. Yaul

EDITORS

- Dr. C. S. Bhaskar
- Dr. S. B. Narde

FREE INSIDE

- Practical Manual
- University Question Paper
- Periodic Table

A TEXT BOOK OF **Chemistry** B.Sc. SEMESTER - II

Paper I - Organic Chemistry
Paper II - Physical Chemistry

B.Sc.
SECOND
SEMESTER

DnyanPath Edition

SPECIAL FEATURES

- Content of the book is as per the syllabus of RIMNU, Nagpur.
- Experienced and Professional writers.
- Simplicity of expression yet high quality content
- Independent section for questions and numerical data
- Inclusion of practical manual.
- Variety in the methods / solutions.
- Multi-color Periodic Table.
- Inclusion of questions bank.

OUR TITLES

- Text Book of Chemistry B.Sc. Semester - I
- Text Book of Chemistry B.Sc. Semester - II
- Text Book of Chemistry B.Sc. Semester - III
- Text Book of Chemistry B.Sc. Semester - IV
- Text Book of Chemistry B.Sc. Semester - V
- Text Book of Chemistry B.Sc. Semester - VI

For Purchase

Available at
amazon.in

Scan the Bar code

DnyanPath
Publishers

ISO 9001 : 2015

Maharashtra - Delhi - Gujarat - Chhattisgarh - Telangana - Bihar

Price - 200/-

ISBN: 978-93-91331-70-2

ABOUT AUTHORS

He is presently working as Assistant Professor in Department of Zoology at Naryanrao Kale Smriti Model College, Karanja (Chheda), District Wardha. He has experience of 12 years of teaching and research. He has completed a UGC Minor Research Project during 2010 to 2012 on "Studies on the establishment of 'Fritculture' in Karanja (Chheda), District Wardha, Maharashtra" of Rs 2 Lakh. He has also worked as a Coordinator of UGC sponsored 'Certificate Course in Sericulture' from 2016 to 2021. Total cost of Rs 10 Lakh. He has published one book on BSc VI Semester Paper II based on the syllabus of Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur. He has published more than 22 Research papers in reputed National and International peer-reviewed and referred UGC listed journal.

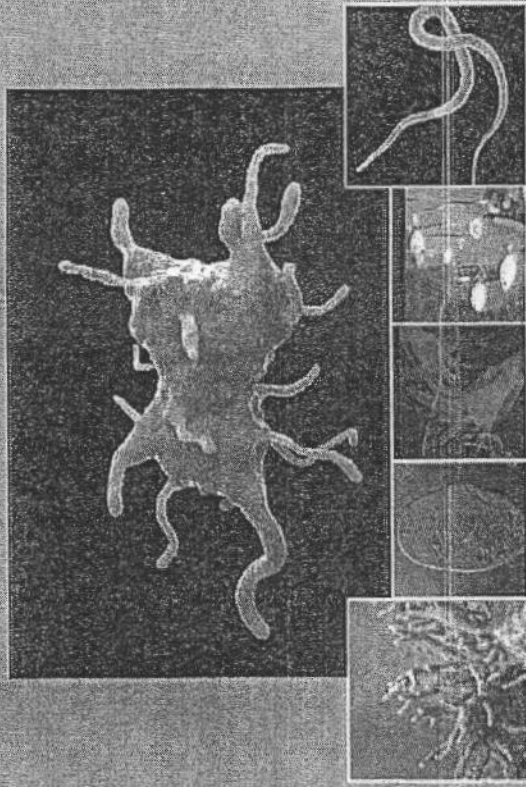
Dr. Lokesh N. Wankhade
M.Sc. (Zoology)
Diploma in Sericulture, Ph.D.

She is presently working as Head & Assistant Professor in Department of Zoology at Naryanrao Kale Smriti Model College, Karanja (Chheda), District Wardha. She has experience of 12 years of teaching and research. She has published two books on "Environment Management". She has published more than 18 Research papers in reputed National and International peer-reviewed and referred UGC listed journal. She has presented 10 paper in national and international conferences. She has also published articles in Hivadi News Paper.

Dr. Pushpanjali A. Bidwai
M.Sc. (Zoology), Ph.D.

As per Semester-wise New Syllabus of
Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur

PRACTICAL HANDBOOK

ZOOLOGY

B.Sc. SEMESTER - I

Authors

Dr. Lokesh N. Wankhade
Dr. Pushpanjali A. Bidwai

Price : 150/-

DnyanPath®
Publications

ISO 9001 : 2015

A Leading Nation's Best Publishing House in India

ABOUT THE AUTHORS

Dr. Sanjay Meshram (M.Sc. B.Ed. Ph.D. Assistant Professor: Botany, Marathebha Patel College Savitri Dist. Bhandara RTMNU, Nagpur, Teaching Experience: 10 years UG and PG Achievement: Published 32 research articles in Journal of International and national repute. Also published two chapters in books published by national publishers. Presented papers in international and national conferences. Two National awards one from Pondicherry Young Scientist Award (International Scientist Awards on Engineering Science and Merit (2021)). Three books published. His area of specialisation includes Paediatrics, Medical Botany and Plant Pathology.

Dr. Pravin J. Kale, M.Sc. Ph.D. (Botany) is presently working as a Assistant Professor, Department of Botany, Nareyannao Kalle Smriti Model College Kuranjale (Ch.) Dist. Yavatkar. He has teaching experience of 10 years for UG and research experience of 15 years. He has completed one major research project sanctioned by DST New Delhi. He has 17 research publication in National and International Journals and 07 article. He has attended 67 national and international conferences and 18 papers presented. He has delivered 13 guest lectures. He has a life member of NUTAN and Indian Aerocology Society, India.

Dr. Aboli Keshirsagar (M.Sc. Botany) Ph.D., (teaching service) as Assistant Professor and Head in Department of Botany, Arts & Science College, Pulegaon with teaching experience of 12 Yrs. at UG level and 02 Yrs at PG level. She has published 12 research papers in various reputed International Journals and presented papers in National & International Conferences and Seminars. She has organised 5 six level seminar on 'Improved Crop Plants: Role of Genetics' on 28/02/2012 funded by UGC. She has completed 'Minor Research Project (MRP)' entitled 'Effect of N2 fixation, Bacteria Azobiniflum on Quantity of Saprotin in Roots of Chlorophyllum bonillanum (Saeed Musali)' funded by UGC under XIII plan. Her area of interest is Molecular Biology, Cytogenetics and Phytochemistry. She has working as institutional committee member of 'Asian Journal of Biotechnology Resources (AJCBTR) Reviewers Panel'.

Dr. Vishal Patil, M. Sc. M. Phil; Ph. D. is an eminent researcher of Pune University (New Savitribai Phule University of Pune). Now working as Assistant Professor at Post Graduate Department of Botany, Dr. R. G. Bhoysar Arts, Commerce & Science College (Gyabairam College), Sileon, Dist. Yavatkar. From the track of academic record, he did M.Sc. from PGTD Botany, RTMNU, Nagpur, M.Phil. & Ph.D. from Department of Botany, University of Pune. He is a Post Graduate Teacher approved by Board of Deans of RTM Nagpur University and also recognized Ph.D. Supervisor. His area of interest is plant tissue culture, secondary metabolites, plant pharmacognosy, mycology and plant pathology, taxonomy, Ethnobotany and medicinal plants. He has 14 years teaching experience including UG&PG. He has published 30 research papers in different national and international peer reviewed journals. He has published 05 books and 03 book chapters. He has participated in several National and International conferences/seminars in India & abroad also. He is acting as a resource person in various conferences/seminars and delivered a lead lectures. He has guided above 40 M.Sc. project students. He is associate editor and reviewer of research journals. He is working as a member on different committees and NAAC Steering coordinator. He has visited several national parks and wildlife sanctuaries for his research. He has collaborative work with University of Pune, India; Babbar University, Iran & Hanyang University, South Korea. He is a member of Indian Botanical Society and also Treas for nature India and USA.

Mr. H. A. Khobragade (M.Sc. B.Ed. CSIR NET) rendering service as an assistant professor at the department of Botany Tai Go walker, Maharashtra, Mumbai. He has four years of full time teaching experience in UG and PG level and 10 years teaching experience for CHB and contract your basis at various colleges. He had secured his M.Sc degree in subject of Botany with the specialisation 'Reproductive Biology of Angiosperm' from RTM Nagpur university in year 2004. He is life time member of Indian Science Congress Association (ISCA). He received the Maulana Azad UGC National Fellowship award. His research area of interest in Phytochemistry, Microbiology, he has published 6 research papers in various National and International journals. He is also pursuing Ph.D.

ISBN : 978-93-95008-28-0

OM SAI PUBLISHERS & DISTRIBUTORS

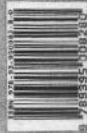
Mob. 9923693506
E-mail: ospublishers@yahoo.com

Available on

SHOPPLICES!

₹ 225/-

SAI JYOTI PUBLICATION
Mob. 9764674503, 9923593503
E-mail id: sji10nsg@gmail.com
Website: www.saijyoti.in

BOTANY

U. S. C. ELEMENTARY V

Plant Physiology, Microbiology and Systematics
Plant Ecology and Plant Pathology

Dr. Sanjay Meshram
Dr. Aboli Keshirsagar
Mr. H. A. Khobragade

Dr. Pravin Kale
Dr. Vishal Patil

SAI JYOTI PUBLICATION

The way of Light

• Nagpur • Pune • Delhi

92-23 session

ISBN: 978-93-91768-56-0

Ecology Research

Volume IV

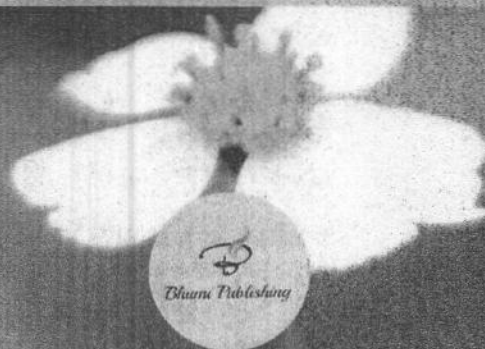
Editors

Dr. Darshana A. Patil

Dr. Babita Rana

Dr. Pravin J. Kale

Mr. Rakesh Kumar

First Edition: 2022

Ecology Research Volume IV

(ISBN: 978-93-91768-56-0)

Editors

Dr. Darshana A. Patil

Department of Botany,
Smt. Chandibai Himathmal
Manshukhani College,
Ulhasnagar, Maharashtra

Dr. Babita Rana

Department of Botany,
G. N. Khalsa College,
Matunga,
Mumbai

Dr. Pravin J. Kale

Department of Botany,
Narayanrao Kale Smruti Model College,
Karanja (Gh.), Dist-Wardha

Mr. Rakesh Kumar

ICAR-National Dairy Research
Institute,
Karnal, Haryana

Bhumi Publishing

2022

ISSN - 978-93-913-05-62-8

मो. सी. टोपे महाविद्यालय मार्क्सवार्डिक बिल्डिंग द्वारा प्रकाशित
(संवि. नं. ३ १८२)

मो. सी. टोपे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय
बायू बाजार, जि. अमरावती - ४४१७०४ (महाराष्ट्र)
ईकॉमिक्स अकादमी (CGPA-2.89)
आयोजित

मराठी अर्थशास्त्र परिषद ४४ वे राष्ट्रीय अधिवेशन

दि. ११, १२ व १३ मार्च २०२२

संपादक:
डॉ. संजय ज. काठारी

मराठी अर्थशास्त्र परिषद ४४ वे राष्ट्रीय अधिवेशन दि. ११, १२ व १३ मार्च २०२२

अर्थसुमती

मो. सी. टोपे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय बायू बाजार

बुरुड तालुका सहकारी व निमसरकारी
कर्मचारी सहकारी प्रतसंस्था मर्या. र. नं. ५७६
संवि. नं. ११२२१-२३३३२३ E-mail: snswarun@rediffmail.com
मुख्य कार्यालय:- जागृत शाळजवळ, रिंग रोड, बुरुड, ता. बुरुड, जि. अमरावती

श्री. आनंद बी. कुर्कुळीकर
अध्यक्ष

श्री. मनोज पु. देशपांडे
उपअध्यक्ष

श्री. जितेंद्र स. पाटील
सहकार्यक

-दशंथीची वैशिष्ट्ये-

- * मध्यम पुस्तकी कर्ज रक्कम १५ लाख रुपये वरील
- * तातडीची कर्ज मर्यादा - ६०००० रुपये वरील
- * मुल्यावयव कळक, शाखा - मोठी, गीरुळगावपाट, बायूबाजार, शिवराय, पराशराम, अमरावती.
- * शाखापत्रक (रेव्यू), द्यायलु शाखापत्रके CBS संगणकीकृत द्यावली
- * RTGS/NEFT सुविधा
- * संकेची पुस्तक इंग्रजी
- * स्वतंत्रपणाने अर्कीट करे व वाता
- * मर्यादा अंदाजणी सुविधा
- * परिशिष्टाची सामाजिक व शैक्षणिक सुविधासंबंधी माहितीय सुविधा
- * अनेक अर्जांकरिता ठोकणी शाखा १५ दिवस २४ ताे
- * वेळोवेळी उपलब्ध ठेवली सुविधा

संस्थासद संख्या	३८३०
वित्त मालवळ	३३३७.३५ लाख
लिथी	६४६.८१ लाख
ठेवी	१२२१.३९ लाख
कर	१९४०.६२ लाख
गिजरी व र. गुणवत्ता	१३३.३२ लाख
पुस्तकी व व. गुणवत्ता	३२५७.०३ लाख
मर्यादा	१५५०.३६ लाख

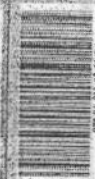
दशंथी संघासद : अक्षयराव भा. घुसकर, चरीत दि. देवधर, अजित म. घुसकर, शशिदेव भा. जगदीशकर, जयंत व. जोष्या, अजय भा. कावडे, शिवराज अदी. अर्जुनभा. मली, अश्विनी म. मारुते, अशोक टी. कुंभार, राजकुमार भा. कुंभार, सु. जगदीशभा. प. घासलकर, श्री. अश्विनाभा. दि. गिरीशकर, तर्क संघासदक : जयदेव अ. जोष्याकर, राजेश भा. ठोकडे

मुख्य संपादकशाखाक - १, शिवराज व. मर्या

Aadhar Publication

११, १२ व १३ मार्च २०२२
E-mail: snswarun@rediffmail.com

9 789391 305628

१६	अभिजीत बॅ नर्जीयांच्या विचारांची प्रासंगिकता	प्रा.डॉ. जीवन भानुदासराव सोळंके प्रा.डॉ. मारोती विरभद्र तेगमपूरे	७६
१६	अभिजित बॅ नर्जीयांच्या विचारांद्वारे गरीबी निर्मूलन समजून घेणे	प्रा.डॉ. अजय (गोणू) दरेकर	७८
१८	नोबेल पारितोषिक प्राप्त अभिजित बॅ नर्जीयांचे आर्थिक विचार व योगदान	डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे	८९
१९	अभिजीत बॅ नर्जीयांचे आर्थिक विचारात योगदान	डॉ. महेन्द्र गावंडे	९९
२०	नोबेल पुरस्कार प्राप्त अर्थतज्ञ प्रो. अभिजीत बॅ नर्जीयांचे गरीबी विषयी विचार	प्रा.डॉ. सुभाष रामचंद्र गुर्जर	१०५
२) भारतातील वर्तमान दशकातील आर्थिक स्थित्यंतरे			
२१	भारतीय अर्थव्यवस्थेतील वर्तमान दशकात झालेले आर्थिक बदल	डॉ. शिवाजी कारभारी ढगे	१०९
२२	भारतातील वर्तमान दशकातील आर्थिक स्थित्यंतरे नोटबंदीचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम	डॉ. दिलीप पांडुरंग महाजन डॉ. राजेंद्र रामराव गव्हाळे	११५
२३	बदलत्या भारताची आवश्यकता : नीती आयोग	डॉ. विठ्ठल घिनमिने	१२१
२४	भारतीय अर्थव्यवस्थेसमोरील स्थित्यंतरे आणि आर्थिक विकासाच्या बदलत्या दिशा....	डॉ. विनोद आत्माराम नन्नवरे	१२८
२५	भारतातील वर्तमान दशकातील आर्थिक स्थित्यंतरे	प्राचार्य डॉ. आर. जी. टाले	१३३
२६	भारतातील कृषी क्षेत्रावर कोविड-१९ चा प्रभाव आणि धोरणनिश्चित	डॉ. राहुल शं. म्होपरे	१३९
२७	भारतीय अर्थव्यवस्थेतील नवीन आर्थिक बदलांची दशा आणि दिशा....	प्रा.डॉ. मनोजकुमार ज्योतिराम गायकवाड	१४४
२८	भारतातील वर्तमान दशक (२०१०-२०२०) व आर्थिक स्थित्यंतरे : एक दृष्टीक्षेप	प्रा. डॉ. रवींद्र बापूराव शेंडे	१५२
२९	भारतीय आर्थिक अस्थैर्याचे वर्तमान दशक	प्रा. डॉ. गजानन गं. भारती	१५८
३०	भारतातील कोरोना संकटाचा गरीबी, उत्पन्न विषमता आणि रोजगारावर होणारा परिणाम	डॉ. एम. के. नन्नावरे	१६५
३१	वर्तमान दशकातील भारताच्या लोकसंख्येतील स्थित्यंतरे	डॉ. विष्णू एकनाथ गुमटकर	१७१

अभिजीत बॅनर्जी यांचे आर्थिक विचारात योगदान

डॉ. महेन्द्र गावंडे
अर्थशास्त्र विभाग
नारायणराव काळे स्मृति मॉडेल कॉलेज,
कारंजा(घा.), जि.वर्धा.
मो.९०४९९३९४७९
आजिवन सभासद क्र-१६१९
Email- gawandemahendra9@gmail.com

परिचय—

अभिजीत विनायक बॅनर्जी हे भारतीय वंशाचे अमेरिकन अर्थशास्त्रज्ञ आहेत. ते मॅसाचुसेट्स इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी येथे फोर्ड फाउंडेशनचे आंतरराष्ट्रीय अर्थशास्त्राचे प्राध्यापक आहे. अभिजीत बॅनर्जी यांना इस्टर ड्युफ्लो व मायकेल क्रेमर यांच्यासोबत आर्थिक विज्ञानातील २०१९ चा नोबेल मेमोरियल पुरस्कार प्रदान करण्यात आला. त्यांना हा पुरस्कार जागतिक दारिद्र्य दूर करण्याच्या प्रायोगिक दृष्टीकोनाकरिता देण्यात आला.

त्यांचा जन्म २१ फेब्रुवारी १९६१ला भारतातील कलकत्ता या शहरात झाला. त्यांची आई निर्मला बॅनर्जी, सेंटर फॉर स्टडीज इन सोशल साइंसेज, कलकत्ता येथे अर्थशास्त्राची प्रोफेसर होती, तर वडील विनायक बॅनर्जी प्रेसीडेंसी कॉलेज, कलकत्ता येथे अर्थशास्त्र विभागाचे प्रमुख होते. त्यांनी साउथ प्वाइंट हाई स्कूल मध्ये शिक्षण घेतल्या नंतर १९८१मध्ये कलकत्ता विद्यापीठाच्या प्रेसीडेंसी कॉलेजमधून अर्थशास्त्र विषयात विज्ञान शाखेतून पदवी संपादन केली व नंतर १९८३ मध्ये जवाहरलाल नेहरू विद्यापीठ दिल्ली येथे अर्थशास्त्रात एम. ए. केले. दिल्लीच्या जवाहरलाल नेहरू विद्यापीठाचे त्यावेळचे वाइस चांसलर पी. एन. श्रीवास्तव यांचा विरोध करून, त्यांना विद्यार्थी घेरावा करण्यात आला त्याकरिता बॅनर्जींना व त्यांच्या सहकाऱ्यांना अटक करून तिहाडच्या तुरुंगात टाकण्यात आले होते. नंतर जमानतीवर सोडून सर्व आरोप मागे घेण्यात आले होते. १९१६ मध्ये प्रकाशित झालेल्या त्यांचा एका लेखामध्ये त्यांनी १९८३ मध्ये तिहाडच्या तुरुंगातील आठवणी सांगितल्या त्यामध्ये हा उल्लेख आला आहे. त्यांनी १९८८मध्ये हार्वर्ड विद्यापीठामध्ये अर्थशास्त्रात एरिक मस्किन यांच्या मार्गदर्शनाखाली “सूचना अर्थशास्त्रातील निबंध” या विषयावर पीएच.डी. प्राप्त केली.

कार्य— बॅनर्जी यांनी प्रिंसटन आणि हार्वर्ड विद्यापीठात शैक्षणिक कार्य केले. त्यानंतर मॅसाचुसेट्स इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी मध्ये फोर्ड फाउंडेशन इंटरनेशनलचे अर्थशास्त्राचे प्रोफेसर म्हणून कार्यरत आहे. त्यांनी १९८८ मध्ये प्रिंसटन विद्यापीठात शिकवीण्याची सुरुवात केली. त्यानंतर १९९२ हार्वर्ड विद्यापीठात शिकवीने सुरू केले. १९९३ मध्ये त्यांनी मॅसाचुसेट्स इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी मध्ये शिकविने व शोध कार्य चालू केले असून आजही तिथेच ते कार्यरत आहे. याचकाळात त्यांनी २००३ मध्ये ‘मॅसाचुसेट्स इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी’मध्ये ‘अब्दुललतीफ जीमल पॉवर्टी एक्शन लॅब’ ची सुरुवात केली व त्याचे ते संचालक झाले. ही लॅब त्यांनी इश्टर डूफ्लो व सॅथिल मुल्लईनाथन यांच्या सोबत सुरू केली. ही लॅब म्हणजे जागतिक शोध केंद्र असून ते गरीबी

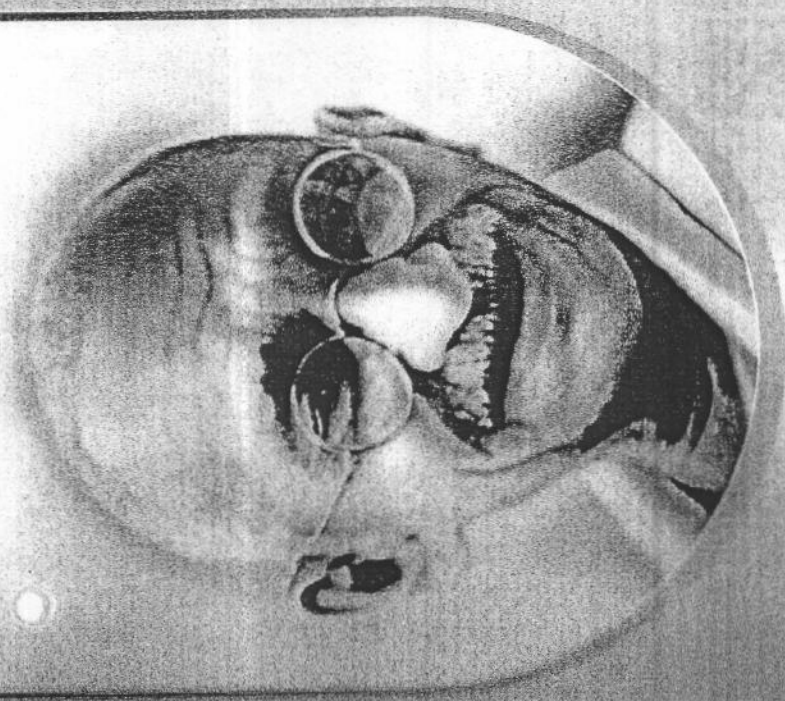

Dr. Sanjay P. Dhawan

M. A. M. P. U. Lucknow
Principal, N. K. S. Mahavidyalaya,
Kanpur (U. P., India)

- Teaching Experience: 32 years in U. G. & Postgraduate
- Ph. D. Topic : Economic Thought of Dr. P. K. Kumarappa.
- Ph. D. Awarded in 1982 by U. P.
- 01 research project by UGC - Submitted in the field of Economics (Bachelor's)
- Ex-Chairman of BOS of Economics, B. U. M. Nagpur University, Nagpur
- Ex - Senate Member of B. U. M. Nagpur University, Nagpur.
- President of 38 Conference of Vikramas Arshastri Parishad.
- Executive Member, Indian Economic Association.
- Executive Member : Principal Forum of B. U. M. Nagpur University, Nagpur.
- 08 research paper published in international research journals.
- 40 research papers published in national & state research journals.
- 35 talks & Keynote Address in the field of Economics.
- Books Published : 1. Economic Planning in India : अशुभकी अर्थशास्त्र 2. व्यवसाय संस्थापक
- Chief Guest in number of conferences
- Visited in various countries : England, Japan, Thailand, Uzbekistan.
- Member : NAAC PEER TEAM, Bangalore.

गांधीवादी विचार डॉ. संजय पी. धनवटे

गांधीवादी विचार

(स्वरूप आणि प्रासंगिकता)

संपादक

डॉ. संजय पी. धनवटे

Aadhar Publications
(National Publishers)

New Hasman Nagar, Jhansi, M. P., India. Phone: 44223
Email: aadharpublication@gmail.com. M. 9535562278

Index

S.No	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	महात्मा गांधीजींचे सत्य आणि अहिंसेसंबंधी विचार	सहा. प्रा. इनकर विक्रम सोनाजी	1
2	गांधीजींच्या विचारातून विश्वस्त संकल्पना	डॉ. महेन्द्र पांडुरंगजी गावंडे	5
3	महात्मा गांधीजींच्या विचारांची प्रासंगिकता : एक अभ्यास	प्रा. डॉ. अनिल दत्त देशमुख	14
4	महिला-सक्षमीकरणबाबत म.गांधी यांचे विचार -एक सिंहावलोकन	प्रा.श्रीकृष्ण बी.बोडे	23
5	महात्मा गांधीचा शिक्षण विषयक दृष्टिकोन	डॉ. गजानन संतोषराव कुंबडे	31
6	महात्मा गांधीजी यांचा शिक्षणविषयक दृष्टिकोन	प्रा. डॉ. राजेंद्रप्रसाद पटले	36
7	महात्मा गांधींच्या विचारांची सद्यःकालीन उपयुक्तता	डॉ. ए. एस. करडे	43
8	अस्पृश्यता निर्मुलन हेतू महात्मा गांधी यांचे विचार आणि कर्तृत्व	Dr.Shankar R.Gujarkar	48
9	महात्मा गांधी यांचे खादी विषयक विचार	प्रविणकुमार मधुसूदन लोणारे	53
10	महात्मा गांधींचे अहिंसेसंबंधी विचार	डॉ.शुद्धोदन एस. गायकवाड	61
11	महात्मा गांधी यांचे महिला सक्षमीकरण विषयक विचार व योगदान	डॉ. अरुणा एस. देवाडे	68

गांधीवादी विचार (स्वरूप आणि प्रासंगिकता)

माझ्यासाठी गौरवाची बाब म्हणजे माझे इंडोल स्व. पंजाबराव धनवटे गांधीवादी विचारधारेचे कडुर समर्थक होते. त्यांच्या विचारांचा वारसा प्रस्तुत संपादनाच्या माध्यमातून सर्वाधिक करण्याची संधी मला मिळाली त्यामुळे मो स्वतःला धन्य समजतो !

'गांधीवादी विचार' (स्वरूप आणि प्रासंगिकता) या संपादित ग्रंथाकारिता शोधलेख पाठविणाऱ्या प्राध्यापक, संशोधक व लेखकांचे सहकार्य अत्यंत अतुलनीय आहे. त्यांच्याप्रती कृतज्ञता व्यक्त करणे मी माझे कर्तव्य समजतो. प्रस्तुत संपादित ग्रंथ ज्या निर्मितीप्रक्रियेत प्रोत्साहन देणाऱ्या गुरुजन, आप्तजन, मित्रपरिवाराचे सहकार्य अमूल्य स्वरूपाचे आहे. प्रस्तुत ग्रंथाचे प्रकाशन करण्यासाठी आमचे मित्र प्रा. विराग गावंडे सर, संचालक आधार पब्लिकेशन्स अमरावती यांचे सहकार्य अनन्यसाधारण आहे. तसेच संपादन प्रक्रियेत साथ देणाऱ्या सर्व मान्यवरांचे, संशोधक व प्राध्यापक आणि स्नेहिजांचे मनःपूर्वक आभार व्यक्त करतो.

वर्धा

दि. ०२ ऑक्टोबर २०२२

संपादक

डॉ. संजय पी. धनवटे

प्राचार्य

नारायणराव काळे स्मृती मंडेल कॉलेज
कारंजा घाडगे, जि. वर्धा

अर्थशास्त्र विभाग नारायणराव काळे स्मृती मॉडेल कॉलेज
कारंजा(धाडगे), जि. वर्धा, पिन-४४२२०३, मो. ९०४९९३९४७९

Email- gawandemahendra9@gmail.com

प्रस्तावना- समाजवादी, साम्यावादी, मार्क्सवादी विचारसरणी समाजाच्या

विविध वर्गांच्या, विशेषतः मालक व मजूर वर्गांच्या हितसंबंधात विरोध असने अपरिहार्य आहे असे मानते, ही समाजवादी, साम्यावादी, मार्क्सवादी विचारसरणी गांधीना मान्य नव्हती. सर्व मालमत्ता खऱ्या अर्थाने समाजाचीच असते, त्यामुळे भांडवलदार वर्गाने स्वतःला मालक न समजता या मालमत्तेची जोपासना व देखरेख करणारे विश्वस्त म्हणून ही भूमिका पार पाडायला हवी. त्यामुळे या दोन वर्गात संघर्ष निर्माण होण्याचा, मजुरांचे शोषण होण्याचा प्रश्नच निर्माण होणार नाही. असे गांधीजीचे मत होते.

सामान्यता समाजात आर्थिक विषमता व शोषण सर्वत्र दिसून येते. त्यामुळे समाजात वर्ग-संघर्ष नेहमीच चालू असतो, त्यावर उपाय म्हणून गांधीजींनी विश्वस्त या कल्पनेचे समर्थन करून देशात शांतता, अहिंसा व परस्पर सहकार्याची भावना विकसीत करण्याचा प्रयत्न केलेला दिसून येतो.

गांधीजींच्या विचारांवर प्रभाव-

महात्मा गांधींच्या जीवनावर आणि जीवनविषयक तत्वज्ञानावर अनेक विचारवंतांचा प्रभाव दिसून येतो. गीता, उपनिषदे, यासारख्या हिंदू धर्मातील महान ग्रंथांनी त्यांच्या जीवनाला आकार दिला आहे. संत कबीर, मीराबाई, गुरू नानक, यांच्या विचारांनी ते प्रभावित झाले होते. राजकीय क्षेत्रात ते गोपाळ कृष्ण गोखलेला आपले गुरू मानायचे. त्यांच्या लेखनाचा विचार केला तर त्यांच्यावर डॉलस्टॉय, थोरो, रस्किन इत्यादी पाश्चिमात्य विचारवंतांच्या विचारांचा प्रभाव जाणवतो. हे विचारवंत अर्थशास्त्रज्ञ नव्हते पण त्यांचे साहित्य हे मानवतावादी होते असे गांधीजी म्हणत, अशा अनेक विचाराने त्यांचे जीवनविषयक तत्वज्ञान हे विविध प्रभावांचे अद्वितीय मिश्रणच आहे असे जाणवते.

अर्थनाद

संपादक

डॉ. आस्तीक टी. मुंगमोडे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,
श्री ज्ञानेश महाविद्यालय,
नेवरगाव, जि. चंद्रपूर

 mp
mahi
Publication

9 789394 238244

भारतातील हवामान बदल, परिणाम व उपाय			
11	हवामान बदलाचा भारतातील कृषी क्षेत्रावरील परिणाम	डॉ. करमसिंग राजपूत, वणी	85-90
12	हवामान बदलाची कारणमीमांसा	डॉ. लिलाधर खरपुरीये मोहपा, नागपूर	91-97
13	भारतातील हवामान बदल परिणाम आणि उपाय	डॉ.माधुरी राखुंडे कळंब	98-104
14	औद्योगिक प्रदूषण आणि हवामान बदल - एक चिंतन	प्रा. डॉ. शंकर गुजरकर समुद्रपूर	105-109
15	हवामान बदलाच्या भारताला झळा-कारणे व उपाय	नरेंद्र केशव पाटील आनंदवन- वरोरा जि.चंद्रपूर	110-114
16	हवामान बदलाचे आव्हान आणि महाराष्ट्रातील कृषी विषयक धोरणे	डॉ.ममता साहू वर्धा	115-117
17	समावेशक वा शाश्वत विकासाचा आधार : हवामान आणि संस्कृती	डॉ.रवींद्र शेंडे वरोरा	118-122
18	हवामान बदल व भारतात शाश्वत विकास	डॉ. राजेश गायधनी गडचांदूर	123-128
19	भारतातील हवामान बदल,कारणे परिणाम व उपाययोजना	प्रा.डॉ.विष्णु पांडुरंग कुटे नेर जि.यवतमाळ	129-132
20	हवामान बदल व हवामान बदलाचा परिणाम	डॉ.संजय धनवटे प्रा जगदीश वाटमोडे	133-138
21	हवेचा तापमानावर परिणाम	डॉ.प्रमोद घोनमोडे गडचिरोली	139-141
22	हवामान बदल व त्याचे परिणाम- एक पर्यावरणीय दृष्टी	प्रा.डॉ.श्रीकृष्ण बी.बोडे, हिंगणघाट	142-146
23	भारतातील हवामान बदल परिणाम आणि उपाय	डॉ.महेंद्र गावंडे कारंजा	147-152
24	पर्यावरणातील वाढता मानवी हस्तक्षेप व त्याचे दुष्परिणाम	डॉ.मनोहर गुडधे, चंद्रपूर	153-158
25	भारतातील हवामान बदल आणि शाश्वत विकास	डॉ गायत्री कडवे नागपूर	159-163
26	भारतातील हवामान बदल, परिणाम व उपाय	प्रा. डॉ. किशोर वि. साबळे अमरावती कृ.श्रेया रविंद्र देशमुख संशोधक विद्यार्थी	164-166
27	हवामानातील बदल व जागतिक तापमानातील वाढ	डॉ.संजय महाजन कुरखेडा	167-173

भारतातील हवामान बदल परिणाम आणि उपाय

डॉ. महेन्द्र पांडुरंगजी गावंडे
सहयोगी प्राध्यपक
नारायणराव काळे स्मृती मॉडेल कॉलेज,
कारंजा (पाडगे) जि. वर्धा
मो.नं. ९०४९९३९४७९
email - gawandemahendra9@gmail.com

प्रस्तावना—

एखाद्या जागेचे किंवा प्रदेशाचे वातावरणदर्शक शब्द म्हणजेच हवामान होय. इंग्रजीमध्ये Weather व Climate हे दोन शब्द हवामान या शब्दाकरिता वापरण्यात येते. यातील Weather हा शब्द वातावरणासंबंधी सद्याचा स्थितीदर्शक असून, Climate हा शब्द वातावरणाची किमान ३० वर्षांमध्ये असलेली सरासरी स्थितीदर्शक आहे. 'वातावरण म्हणजे पृथ्वीच्या सभोवतालील असणारे रंगहीन, गंधहीन, चवहीन वायूचे आवरण होय.' कोणत्याही प्रदेशाच्या हवामानाचे अध्ययन करण्याकरिता त्या क्षेत्राचे ३२ ते ३५ वर्ष निरीक्षण करणे आवश्यक असते.

हवामान बदल ही समस्या भारताच्याच नाही तर जगाच्या अस्तित्वाकरिता धोका निर्माण करत असलेली दिसून येते. काळाचे गांभीर्य ओळखून वेळेवर पावले उचली नाही तर मानव व निसर्ग या दोघांनाही धोका निर्माण होवून अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागू शकते. भारतातील दिल्ली, चेन्नई सारख्या काही शहरांमध्ये अलिकडेच हवामान बदलाचा गंभीर परिणाम दिसू लागला आहे.

पृथ्वीच्या हवामानात नैसर्गिक बदल होतच असतात. पण अलीकडीलकाळात निसर्गचक्रातच बदल होत आहे, असे दिसून येते. सुरवातीला याबदलाची कारणे नैसर्गिक असल्याचे मानले जात होते. परंतु दिर्घअनुभवावरून असे दिसून येते की, हवामान बदल हा नैसर्गिक बदलाचा परिणाम नसून तो मोठ्या प्रमाणात मानवाच्या निसर्गातील हस्तक्षेपामुळे घडून येत आहे.

हवामान बदल म्हणजे काय?

'एखाद्या ठराविक ठिकाणी अनेक वर्षांपासून असलेली ऊन, वारा, पाऊस, थंडी यांची स्थिती म्हणजे हवामान, या सरासरी हवामानातील बदल म्हणजे हवामान बदल होय'. हवामान बदलामध्ये हरितगृह वायूंच्या मानव-प्रेरित उत्सर्जनामुळे होणारे ग्लोबल वार्मिंग आणि परिणामी हवामानाच्या नमुन्यामध्ये मोठ्या प्रमाणात होणारे बदल यांचा अंतर्भाव होतो.

हवामान बदल हा शब्द बहुदा मानव वंश हवामान बदलाला विशेषतः वापरला जातो. मानवी कृतीमुळे मानव वंशातील हवामानातील बदल घडतात, पृथ्वीच्या नैसर्गिक प्रक्रियेचा एक परिणाम म्हणून हवामानातील बदलांच्या विरुद्ध या अर्थाने, विशेषतः पर्यावरण विषयक धोरणासंदर्भात हवामान बदल हा शब्द मानव वंश ग्लोबल वार्मिंगचा पर्याय बनला आहे. वैज्ञानिक जर्नल्समध्ये, 'ग्लोबल वार्मिंगचा अर्थ पृष्ठभागाच्या तापमानात वाढ होण्याच्या संदर्भात आहे', ग्रीनहाऊस गॅसचा वाढत्या पातळीवर परिणाम दिसून येतो.

जागतिक हवामान संघटनेने १९६६ मध्ये १० वर्षांपेक्षा जास्त कालावधीत सर्वप्रकारचे हवामान बदल करण्याच्या हेतुने संबंधित हवामान विषयक बदल प्रस्तावित केला होता. १९७० च्या दशकात, हवामान बदलांच्या शब्दाने हवामान बदलाची जागा मानव वंशीय कारणावर केंद्रित करण्याकरिता बदललेली आहे. कारण हे स्पष्ट झाले आहे की, हवामान बदलाची क्षमता मानव क्रियाकलापामध्ये आहे. हवामान बदलाची आंतर-सरकारी पॅनल ऑन क्लायमेट चेंज आणि यू.एन. फ्रेमवर्क कन्व्हेंशन

स्त्रीवाद

(काल आणि आज)

संपादक

डॉ. प्रतिभा एस. जाधव

स्त्रीवाद (काल आणि आज)

■ डॉ. प्रतिभा सुरेश जाधव

■ प्रथम आवृत्ती — दि. ८ मार्च २०२२

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

वि. म. वि. कॉलेज मार्गे, अमरावती

मो. ९५९५६०२१७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुख्यपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 400/-

ISBN- 978-93-91305-96-3

मुद्रणा - सद्य अंकातूनही प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक,
प्रकाशक यांच्यासह सुरु झालेल्या प्रवासात आहे. या अंकातूनही
प्रकाशित झालेल्या लेखकांचे लेखे वैयक्तिक नसू शकते.

संपादकीय

जागतिक महिला दिनानिमित्ताने 'स्त्रीवाद (काल आणि आज)' या विषयावर आधारित प्रस्तुत ग्रंथाचे संपादन करण्याची संधी लाभली ही बाब माझ्यासाठी निश्चितच आनंदाची आहे. सांप्रतस्थितीमध्ये विविध विचारवंत, साहित्यिक, शिक्षक आणि सामान्य गृहिणी स्त्रीवादाचा कसा विचार करतात? त्याबद्दल त्यांची भूमिका व विवेचन काय आहे? भूत, वर्तमान आणि भविष्यकाल यात स्त्रियांची आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, साहित्यिक अशी सर्वांगाने होत असलेली वाटचाल कशी आहे? याबद्दलचा उलगडा व आकलन आपणास सदर संपादित ग्रंथातून होऊ शकेल.

सदर संपादित ग्रंथासाठी 'स्त्रीवाद' या विषयास अनुसरून ६० विविधांगी उपविषय सुचविण्यात आले होते. त्यातून स्त्रीवादाच्या प्रांभिक संकल्पना कशाप्रकारे उत्तरोत्तर विकसित होत गेल्या अथवा बदलत गेल्या? त्याचबरोबर स्त्रीवाद सिद्धांत, व्यवहार, मूलगामी-उदारमतवादी-सांस्कृतिक- उत्तर स्त्रीवाद याबाबतच्या विविध पैलूंचे दर्शन वाचक व अभ्यासकांना ग्रंथातून होईल. एकीकडे विविध क्षेत्रातील महिला सक्षमीकरणाची नांदी देणारी सबला असो किंवा अजूनही जगाच्या कानाकोपऱ्यात, तळगाळात अपसमज. अंधश्रद्धा, शोषण हास बळी पडलेली अबला असो आजही स्त्रियांना 'व्यक्ती' म्हणून समाजाने पूर्णांशाने स्वीकारलेले दिसत नाही. परिणामी आजही महिला अत्याचाराच्या घटना सतत आपल्या कानावर माध्यमातून येत असतात. भारतीय स्वातंत्र्याच्या अमृतमहोत्सवानंतरही मानसिकदृष्ट्या स्त्री सबल झाली आहे का? वा स्वतंत्र स्वावलंबी, परबडपणे स्पष्ट व ठाम भूमिका मांडणारी स्त्री समाजाने

स्त्रीवादी मानसशास्त्र
श्रीमती गिरी अश्विनी अशोक

सहशिक्षक जि. प. केंद्रीय प्रा. शा., लखुरी केंद्र लखुरी ता. केज
जि. बीड पिन ४३११२३

ई-मेलashwini.sanjure88@gmail.com, मोबाईल: ९८२२८२६५६६

प्रस्तावना :

सन १८७९ साली विल्हेम वुंट (Wilhelm wundt) यांनी जर्मनीतील लाईपझिंग (Lipzig) येथे मानसशास्त्राची पहिली प्रयोगशाळा सुरु केली. येथून पुढे मानवी वर्तनाचा शास्त्रशुद्ध पद्धतीने अभ्यास सुरु झाला. मानसशास्त्राच्या विकासाच्या प्रक्रियेत वर्तनवादी मानसशास्त्रज्ञ वॉटसन (Watson) यांची व्याख्या स्विकारली गेली. वॉटसन याच्यानुसार, 'मानसशास्त्र म्हणजे मानवी वर्तनाचा अभ्यास करणारे शास्त्र होय.' मानवेत्तर प्राण्यांच्या वर्तनाचा सुद्धा मानसशास्त्रात विचार व्हावा, असे मॅक्डुगल यांनी प्रतिपादन केले. याच टप्प्यात आजही मान्य ठरणारी सर्वसमावेशक व्याख्या मांडली गेली. 'विकसित प्राण्यांच्या आंतरिक तसेच बाह्य वर्तनाचे आणि त्या वर्तनामागील मानसिक प्रक्रियांचे अनुभवामिश्रित पद्धतीने व वस्तुनिष्ठपणे अभ्यास करणारे, नैसर्गिक, वर्णनात्मक व वास्तववादी शास्त्र म्हणजे मानसशास्त्र होय.' मानसशास्त्र हे विकासोन्मुख शास्त्र असल्यामुळे यामध्ये मानवी वर्तनाचा वेगवेगळ्या अंगांने विचार केला जाऊ लागला. यामुळे मानसशास्त्राच्या शारीरिक मानसशास्त्र, प्राणी मानसशास्त्र, सामाजिक मानसशास्त्र अपसामान्यांचे मानसशास्त्र, बाल मानसशास्त्र, व्यक्तिभिन्नतांचे मानसशास्त्र, औद्योगिक मानसशास्त्र, चिकित्सा मानसशास्त्र, गुन्हेगारीचे मानसशास्त्र, शैक्षणिक मानसशास्त्र इ. शाखा उदयास आलेल्या आहेत. भविष्यातही अनेक अभ्यास शाखा निर्माण होणार आहेत.

स्त्री :

वर उल्लेखल्याप्रमाणे प्राणी, अपसामान्य, बालक, गुन्हेगार यांच्यासोबत स्त्रियांचाही मानसशास्त्रात विचार होण्यास सुरुवात झालेली आहे. विकिपेडियाने 'स्त्री' संकल्पनेविषयी लिहिले आहे की, "A women is an adult female human. Prior to adulthood, a female human is referred to as a girl (a female child or adolescent). the plural

14	भारतीय स्त्री-वाद, समस्या व उपाय	सौ. शैलजा चंद्रकांत जाधव	102
15	स्त्रीवाद आणि भारतीय कामकरी महिला		
16	अजून स्त्री 'व्यक्ती' का नाही?	प्रा.डॉ.राखी श्रीराम तुरस्कर	108
17	स्त्रीवाद आणि मानवी हक्क	कु.उज्वला नामदेव जानवे	115
18	स्त्रीवादाच्या पाऊलबुणा	डॉ. कैलाश वि. बिसाद्रे	123
19	स्त्रीवादाचे मुख्य प्रवाह	डॉ. छाया महाजन	132
20	अजून स्त्री 'व्यक्ती' का नाही ?	प्रा. भोजराज व्ही. बोदले	140
21	स्वातंत्र्यपूर्व भारतातील स्त्रीवादी चळवळी आणि मतदानाच अधिकार	श्रीमती अर्चना युवराज मोरे	147
22	स्त्रीवादी चळवळ आणि आधुनिक विचारधारा	रविराज अंबादास बटणे	149
23	पितृसत्ताक व्यवस्थेविरोधातील संघर्षकथा: जनाक्का शिंदे	Dr. Aruna S Thool (Deogade)	158
24	स्त्रीवाद : एक चळवळ	डॉ.सुभाष वैजलवार	165
		Dr. Vijay Krushnarao Kale	176

स्त्रीवाद : एक चळवळ

Dr. Vijay Krushnarao Kale

Narayanrao Kale Smruti Model College Karanja (Ghadge) Dist. - Wardha
Mobile No. 942182083 , Mail Address: kalevijay1966@gmail.com

स्त्रीवाद किंवा स्त्रीमुक्तीवाद अशा अनेक नावाने संबोधिल्या जाणारी ही विसाव्या शतकात अतिशय विवादास्पद राहिलेली ही संकल्पना आहे. स्त्रीमुक्तीवाद हा शब्द स्त्रियांना पुरुषा पासून मुक्ती असा अर्थबोध होतो. पण हा अर्थबोध अनेकसंगिक आहे. स्त्री-पुरुष या दोन्ही घटकाला एकमेकांपासून अलग करता येणे शक्य नाही. त्यामुळे स्त्रीमुक्तीवाद या शब्दापेक्षा स्त्रीवाद ज्याला इंग्रजी मध्ये Feminism असे म्हणतात, हा शब्द अधिक संयुक्तिक आहे. लिंडा गार्डनच्या मते; स्त्रियांचे दुय्यमत्व आणि त्यासाठी कराव्या लागणाऱ्या संघर्षांचे विक्षेपण म्हणजे स्त्रीवाद. प्रस्तुत अध्ययन हे स्त्री-पुरुषातील असमानतेला (जे की एक वास्तव आहे) विरोध दर्शविणारा आहे. पुरुषांचे स्त्रीजातीवरील वर्चस्व मोडून काढण्यासाठीच लिंगाधिष्ठित समानतेची मागणी करणारा आहे. लिंगाधिष्ठित भेदभाव निर्माण करणाऱ्या रूढी, प्रथा, परंपरा, कायदे, नियम यांचा शोध घेणे आणि स्त्रिया - पुरुषां मधील मानवनिर्मित विषमतेचा शोध घेणे, स्त्रियांचा स्थान आणि दर्जा समजून घेणे त्यांना पुरुषांच्या बरोबरीचे स्थान मिळावे यासाठी शास्त्रीय स्वरूपाचे उपाय सुचविणे असा स्त्रीवादी दृष्टिकोनातून न्यायाचा अर्थ आहे. प्रस्तुत अध्ययन खालील गृहितकावर आधारित आहे.

१) पुरुष प्रधान संस्कृतीत स्त्रियांना समाजात नेहमीच दुय्यम स्थान राहात आले आहे. हे एक जागतीक वास्तव आहे.

२) मागासलेल्या, अशिक्षित, गावंडक, बर्बर समाजातच तीची ही स्थिती आहे असे नसून सुशिक्षित, सुसंस्कृत व पुढारलेल्या समाजातही तीची स्थिती फारशी चांगली नाही.

३) या स्थितीला बदलविण्यासाठी शिक्षणाच्या माध्यमातून तिच्यात आत्मविश्वास, आत्मनिर्भरता, विवेकबुद्धी, व जबाबदारीची जाणिव निर्माण करणे.

४) ही चळवळ स्त्रिया पुढाकारातून उभारल्या गेले असले तरी पुरुषांच्या पुढाकारा शिवाय ती यशस्वी होणे शक्य नाही.

५) राजकीय व आर्थिक व्यवस्थेवर पुरुषांचे वर्चस्व असल्याने स्त्रियांची भरीव कामगिरी असून सुद्धा त्या मार्गे पडतात.

स्त्रीवादी विचारांची मांडणी सर्वप्रथम पाश्चात्य देशात १७९२ ला वोल्टनक्राफ यांच्या Vindication of the Rights of Women (स्त्रियांच्या हक्कांची पायमल्ली) या ग्रंथातून स्त्रियांनी पुरुषी गुलामीतून मुक्त होण्याच्या आवश्यकतेवर जोर दिला. पुरुषांप्रमाणे स्त्रियाही मानव असल्यामुळे तीलाही पुरुषांप्रमाणे हक्क मिळायला पाहिजे. अनादिकाळाच्या गुलामीमुळे तिच्यात असणारा भाबळेपणा, भिन्नेपणा, विवेकशून्यता, सौंदर्याला दिले जाणारे महत्त्व असला स्वभाव योग्य शिक्षण देवून दूर केल्या जाऊ शकतो. शिक्षणामुळे तिच्यात सद्सद् विवेकबुद्धी, आत्मविश्वास आणि जबाबदारीची जाणिव निर्माण होईल. अशा प्रकारे स्त्री-पुरुष भेदभाव संपुष्टात आणल्या जाऊ शकतो.

त्यानंतर १८६९ ला जे. एस. मील यांचा Subjection of Women ह्या ग्रंथाने स्त्रियांच्या गुलामीस कारणीभूत असणाऱ्या विवाहसंस्था, कुटूंबसंस्था व पारंपरिक भूमिकांचे उदात्तीकरणाला सडाळून टिका केली.

त्यादरम्यान अमेरिकेत निघो च्या गुलामगिरी मताधिकाराच्या लढ्यात स्त्रियांनी मताधिकार मिळवतांना 'स्त्रियांच्या स्वातंत्र्याचा जाहिरनामा' घोषित केला. त्यामध्ये स्त्री शिक्षण, आर्थिक अधिकार, स्त्रियांचा मताधिकाराचा हा लढा तर १८६६ ते १९२० पर्यंत म्हणजे स्त्री मताधिकार मिळाल्यानंतरच संपुष्टात आला. सर्वसाधारण स्त्रीवादाचे तीन प्रवाह आहेत

स्त्रीवादाचा पहिला प्रवाह १९ व्या व २० व्या शतकाच्या पुर्वार्धात पहावयास मिळतो. इंग्लंड अमेरिकन स्त्रियांनी लढ्याच्या माध्यमातून मताधिकाराच्या अधिकारासोबत लैंगिक स्वातंत्र्य, प्रजनन, आर्थिक अधिकार मिळविण्याचा प्रयत्न केला. तर स्त्रीवादी चळवळीने अनेक देशांच्या स्त्रियांना

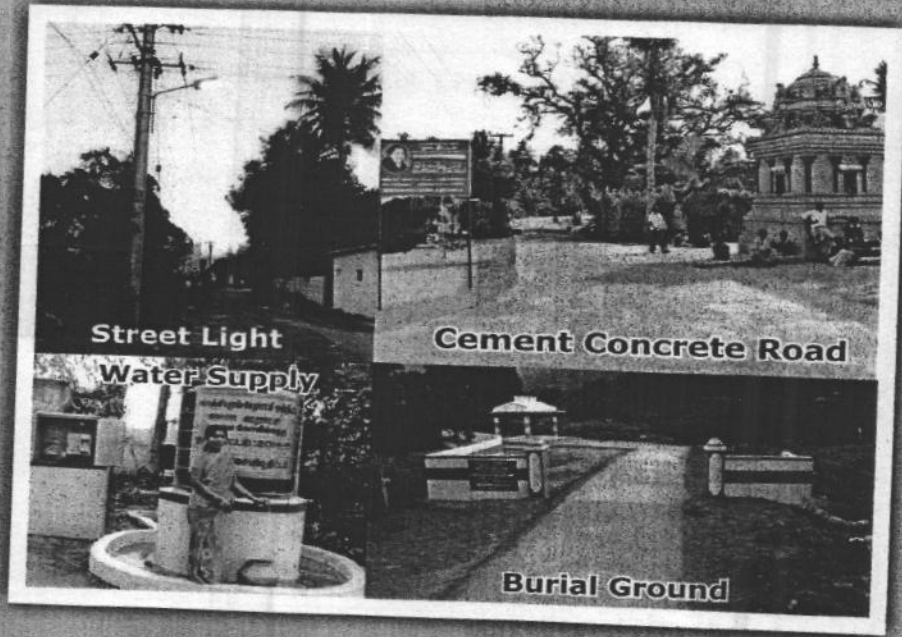

ग्रामीण विकास

आणि

पंचायत राज

(स्वरूप आणि प्रासंगिकता)

संपादक

डॉ. अश्विंद आर. सोमनाथे

ग्रामीण विकास आणि पंचायत राज

■ डॉ. अरविंद सोमनाथे

■ प्रथम आवृत्ती - दि. ०१ मे २०२२

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

वि.म.वि. कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublishation@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 400/-

ISBN- 978-93-91305-93-2

सूचना:- सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

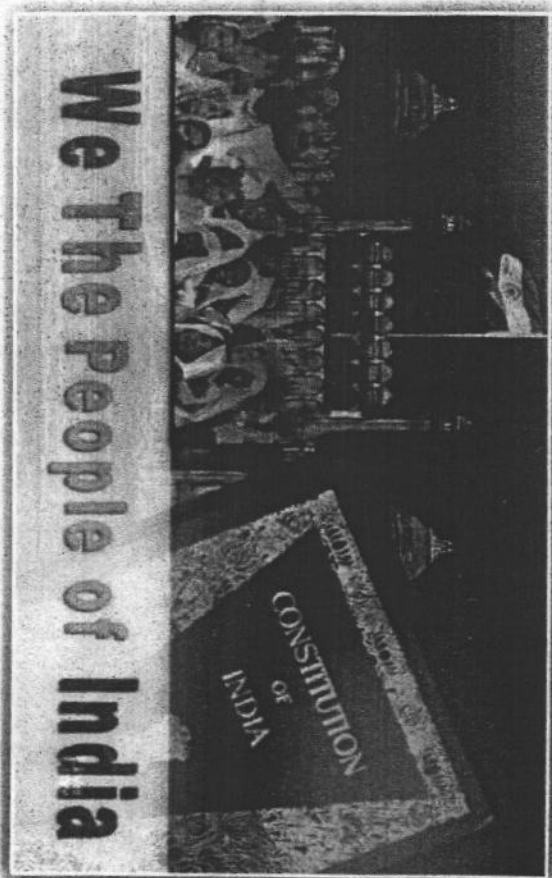
संपादकीय

१ मे २०२२ रोजी महाराष्ट्र दिनाच्या पार्श्वभूमीवर ग्रामीण विकास आणि पंचायत राज या शीर्षकावरील प्रस्तुत ग्रंथाचे संपादन करताना मला मनस्वी आनंद होत आहे. पंचायत राज व्यवस्थेत समाजातील शेवटच्या घटकापर्यंतच्या व्यक्तीचा सहभाग होण्यास सहाय्यक ठरेल अशी अपेक्षा असून, आपण सर्व वाचक त्याचे स्वागत करात असा विश्वास आहे.

देशाच्या जडणघडणीत आणि विकास प्रक्रियेत स्थानिक स्वराज्य संस्थांना योग्य ते स्थान मिळवून देण्यासाठी १९९२-१९९३ मध्ये ७३ व ७४ वी घटना दुरुस्ती करण्यात आली. स्थानिक स्वराज्य संस्थांना घटनात्मक स्थान प्राप्त करून देणारी ऐतिहासिक घटना आहे. ग्रामीण भागाच्या सर्वांगीण विकासासाठी पंचायत राज व्यवस्थेचे फार मोठे योगदान असून स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर पहिली पंचवार्षिक योजना अमलात आली, शेतकऱ्यांचा आणि खेड्यातील इतर लोकांचा विकास करून त्यांना स्वावलंबी बनविण्यासाठी ही योजना सुरू करण्यात आली. महात्मा गांधी यांच्या ग्राम स्वराज्याच्या संकल्पनेच्या विचारांतील ओष हा खेड्यांना समृद्ध बनविण्याचाच होता. कारण ग्रामीण समाजातील आर्थिक व्यवस्था जोपर्यंत समृद्ध होणार नाही, तोपर्यंत देशाच्या आर्थिक व्यवस्थेला वळकटी येणार नाही हे तितकेच वास्तव आहे. ग्रामीण समाजात पंचायत राज व्यवस्थेचे योगदानाबाबतलं ग्रंथामधील लेखक व संशोधकांनी केला आहे. विद्यमान लोकशाही व्यवस्थेत पंचायतराज व्यवस्था अधिक मजबूत करण्यासाठी प्रस्तुत संपादकीय ग्रंथ सहाय्यक ठरेल अशी यशस्वी अपेक्षा आहे.

ग्रामीण विकास आणि पंचायत राज या संपादित ग्रंथा करिता शोध लेख पाठविनाऱ्या प्राध्यापक, संशोधक व लेखकांचे सहकार्य अत्यंत अतुलनीय आहे. त्यांच्याप्रती कृतज्ञता व्यक्त करणे माझे कर्तव्य समजतो या ग्रंथाच्या यशस्वीतेसाठी आमचे खेही डॉ. संदीप काळे सर व डॉ. माया मसराम मॅडम यांचे हा ग्रंथ प्रकाशित करण्यासाठी सुद्धा फार

आम्ही
भारतीय
नागरिक

संपादक
डॉ. संदीप भी. डोंगरे

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	लेख	लेखक	पु.क्र.
1	भारताचे अप्पिक धोरण	डॉ. वसंत रामसिंग पवार	1
2	भारतीय परराष्ट्र धोरणातील तत्वे	डॉ. संजय बिरंगणे	6
3	भारतीय लोकशाही (सिद्धान्त आणि व्यवहार)	Dr. Vijay Krushnarao Kale	15
4	आतंकवाद आणि भारतीय नागरिक	प्रा. डॉ. प्रफुल्ल इ. डोके	24
5	पक्षीय राजकारण आणि केंद्र-राज्य संघर्ष एक अभ्यास	प्रा. डॉ. स्वामी विरभद्र गुरप्पा	31
6	सामाजिक न्याय आणि भारतीय नागरिकत्व	प्रा. डॉ. उत्तम हुसनाजी मानवते	40
7	भारतीय नागरिक आणि समतेचा अधिकार	प्रा. डॉ. सुनिता प्र. मनवर	45
8	डॉ. आ. ह. सोळुंबे यांचा सांस्कृतिक व धार्मिक इतिहासाच्या पुनर्मांडणीचा दृष्टिकोन	डॉ. विनोद गंगाधरराव वाघाळकर	49
9	भारतीय नागरिक आणि शिक्षणाचा अधिकार	प्रा. रमेश शंकर माने	56
10	समकालीन भारतातील राष्ट्रवाद	प्रा. डॉ. बालाजी विठ्ठलराव पवार	70
11	केंद्रीय अंदाजपत्रक आणि भारतीय नागरिकांचा आर्थिक विकास	प्रा. शिंगाडे अभिजीत मनोहर, प्रा. सूर्यवंशी कुलदिय आप्पासाहेब	78

काही प्रमाणात थेट लोकशाहीची जोड असावी, हे सर्वमान्य आहे. भारतात थेट लोकशाही फक्त कायद्याच्या मर्यादांवर लोकांच्या हरकती मागण्यापुरतीच आहे. पुढे त्या हरकती आणि सूचनांवर काय विचार झाला ते कळण्याचा कोणताही मार्ग नाही. लोकशाहीत नागरिकांचा सहभाग हा विषयच आपल्याकडे वर्चस्व असल्यामुळे आणि नागरिकांमध्ये त्याची फारशी खंत नसल्यामुळे 'नागरिक' हा नागरिक नसून फक्त 'मतदार' राहिलेला आहे. अर्थात त्याच्या अस्तित्वाची जाणीव आपल्या राजकीय पक्षांना फक्त मतदानाच्या वेळी होते. नंतर पाच वर्षे त्याला कसही आणि कितीही गृहीत धारले जाऊ शकते. लोकशाहीची लोकप्रतिनिधीशाही आणि त्यानंतर पक्षप्रमुखशाही झाली असे आपण नेहमी म्हणतो. भारतासारख्या महाकाय आणि भ्रष्ट वृत्ती फोफावली असलेल्या देशात सजा नागरिकत्व न बनता केवळ मतदार बनून का राहतात याचे समाजशास्त्रीय आणि मानसशास्त्रीय अध्ययन होण्याची आवश्यकता आहे. अशाप्रकारच्या विविध मुद्द्यांच्या संदर्भात यथायोग्य विवेचन व विश्लेषण करण्याच्या उद्देशाने प्रस्तुत संपादकीय ग्रंथाची रचना करण्यात आली आहे.

आम्ही भारतीय नागरिक या प्रस्तुत संपादित ग्रंथाकरिता लेख पाठविणाऱ्या प्राध्यापक, संशोधक तथा लेखकांचे सहकार्य अत्यंत बहुमूल्य आहे. त्यांच्याप्रती कृतज्ञता व्यक्त करणे माझे कर्तव्य समजते. आमचे मार्गदर्शक जनविकास शिक्षण संस्था येवदाचे सचिव आदरणीय मा. गजाननराव कोकाटे साहेब यांची प्रेरणा अतिशय मौलिक आहे. आमच्या कला व वाणिज्य महाविद्यालय, येवदाचे प्राचार्य डॉ. वाय. जी. सिंग तथा प्राध्यापक वृंद आणि शिक्षकेतर कर्मचारी यांचे सहकार्य अनन्यसाधारण आहे. प्रस्तुत ग्रंथाचे प्रकाशन आमचे मित्र प्रा. विराग एस. गावंडे सर, संचालक, आधार पब्लिकेशन अमरावती, यांच्या अखिरत सहकार्यामुळेच सहज साध्य झाले आहे. प्रस्तुत ग्रंथाच्या प्रकाशन प्रक्रियेत सहकार्य करणारे सर्व मान्यवर, प्राध्यापक, संशोधक आणि स्नेहीजनांचे मनःपूर्वक आभार व्यक्त करतो.

दि. १५ ऑगस्ट २०२२

संपादक

डॉ. संदीप भीमराव डोंगरे
इतिहास विभाग प्रमुख
कला व वाणिज्य महाविद्यालय, येवदा,
ता. दर्यापूर, जि. अमरावती

Agriculture Development Towards Sustainability

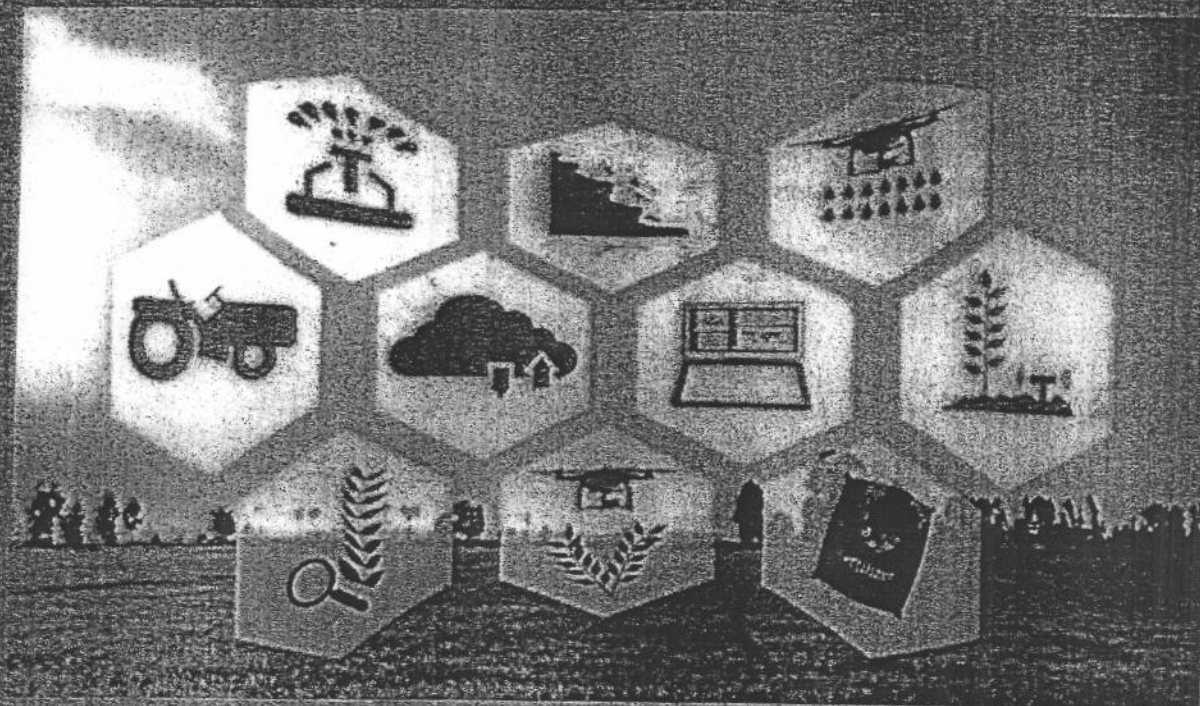
Editors

Riswan M,

Dr. Prasanna Srinivas.R,

Rajesh KR., Abhay,

Santosh P. Mane

Jyotikiran Publication, Pune
For the Success Stories of India

Jyotikiran Publications, Pune
International Publication

CONTENTS

Sr No	Paper Title	Page No.
1	Agricultural Marketing In India Dr. Maneesh.B	1-3
2	Role of Women and Employment In Agriculture Sector Dr. Ulhas Ramji Rathod	4-6
3	Green Revolution and Its Impact on Indian Agriculture Dr. Mogalappa	7-9
4	Changes in crude fiber in mutants of Cluster bean (Cyamopsis tetragonoloba L. (Taub.) induced by chemical and physical mutagens. Sunita Bhosle	10-15
5	Ethnobotanical Survey Of Medicinal Plants Used To Cure Skin Diseases Priyanka Ingle, Madhuri Pawar	16-17
6	Diseases of chili and their management Rahul singh Raghuvanshi, Dr. Subhash Chandra	18-23
7	Review on Effects of different fertilizer treatments on growth and yield of various crops Mangesh M. Vedpathak, and Balbhim L. Chavan	24-32
8	Challenges and Strategies for Sustainable Agriculture in India. Dr. Sucheta Y. Naik	33-36
9	Organic Farming: Best Alternative Towards Sustainability Dr. Manisha A. Mahatale, Dr. Ashish K. Mahatale	37-42
10	Agricultural Laws in India: An Analysis Dr. Asha R. Tiwari	43-45
11	Challenge to Indian Agriculture : Land Fragmentation – Causes, Its Implications and Remedies Prof. Yuvraj Pandharinath Jadhav	46-49
12	Use of non-conventional methods for the extraction of value-added products from citrus waste Mr. Ghadge Amit Babasaheb	50-54
13	Agriculture of India: A SWOT Analysis Dr. Nitinkumar M. Patil, Ranjana Mhalgi	55-58
14	Agro-Based Industries: The Backbone of Rural Development Dr. Gayatri S, Tiwari	59-62
15	Issues, Challenges and Prospects of Indian Agriculture Mrs. Arpita Laddha	63-66
16	Road To Revival Of Agro-Tourism Sector In India: Post Covid-19 Pandemic Dr. Susan Alex	67-72
17	Online-to-offline mode shifting of Agricultural Products: E-commerce becoming New Retail for Agri-Products. Rachna Ashish Rathi	73-77
18	Nanotechnology a tool for Sustainable Agriculture against stress: An assessment Indra Jeet Chaudhary, and Mangesh M. Vedpathak	78-87
19	Significance of Legal Framework for Sustainable Agriculture in India Arafatali Saiyed, Akil ali Saiyed	88-91
20	Organic Farming: A Way of Sustainable Agriculture in India Dr. S. H. Kadekar	92-94
21	Agricultural development is the backbone of the economy! Dr. Prakash Laxmanrao Dompale	95-99
22	Impact of Technology on Agriculture: A Brief Study Dr. Vanmala R. Tadvi	100-102
23	Aquaculture and Apiculture Dr. Vaishali S. Panchwate (Tinkhede)	103-110
24	Health Conditions Of Elderly People: A Sociological Study Rajnikant Chandrappa, Dr. Shanta B. Astige	111-117
25	देशाच्या आर्थिक विकासात कृषी व्यवसायाची भूमिका प्रा. डॉ. जे. एस. सवाईथूल	118-123

Role of Women and Employment in Agriculture Sector

Dr. Ulhas Ramji Rathod

Narayanarao Kale Smruti Model College Karanja(Gha.), Dist. Wardha

Corresponding Author- Dr. Ulhas Ramji Rathod

Email- dr.ulhas_rathod@rediffmail.com

DOI-10.5281/zenodo.7476097

Introduction

In India, 48.53% of the total population is female and 51.47% is male, while in Maharashtra, 48.17% of the total population is female and 51.83% is male. If we consider the agricultural laborers, 1.72 crore agricultural laborers in 1901, 2.40 crore agricultural laborers in 1911, 1.96 crore agricultural laborers in 1921, 2.21 crore agricultural laborers in 1931, 2.75 crore agricultural laborers in 1951, 3.15 crore agricultural laborers in 1971, 4.75 crore agricultural laborers in 1981, there were 7.50 crore farm laborers in 1991, 8.30 crore farm laborers in 2001, 11.43 crore farm laborers in 2011. A review of the farm labor force over 110 years shows that the number of farm laborers has continued to increase, only to see a decline in 1921, as epidemics and disease decimated the population during that decade. In 2013-14, share of agriculture sector was 17% in Lakh, while employment was nearly 50%. The share of agricultural exports in total exports was 18.5% in 1990-91 and 14.2% in 2014-15. As the mainstay of rural economy is mainly agriculture, rural development is dependent on agricultural development. Agriculture sector needs to be developed for sustainable village development. Also, just as rural development is dependent on agricultural development; agricultural development is also dependent on many factors. The main factor in this is labor. The contribution of agricultural workers, especially women workers, in agricultural development is significant. Women's participation in agriculture is evident since ancient times, the place of women in the rural agrarian economy is very important. Women in the rural areas are the mainstay of agriculture and without their cooperation the agriculture sector cannot be completed. Basically, women have invented the agricultural business and since ancient times, the proportion of women in the agricultural business is high. They work as farmers and farm laborers in agriculture, and also do domestic work, which means that women in rural areas work almost 16 hours a day. Women in rural areas do household work such as sowing, harvesting, threshing etc. in agricultural work.

India is a developing country. Rural economy is very important in this country. As the livelihood of nearly 70 % of the people is agriculture and allied industries, agriculture plays an important role in India's economic development. The share of agriculture sector in 1950-51 was 56.5%, in 1960-61 the share of agriculture sector was 52.13%, in 1970-71 the share of agriculture sector was 45.77%, in 1980-81 the share of agriculture sector was 39.6%, in 1990-91 the share of agriculture sector was 32.91%, The share of agricultural sector in 2000-01 was 26.1%, in 1910-11 the share of agricultural sector was 14.2%, in 1911-12 the share of agricultural sector was 18.3%, in 1912-13 the share of agricultural sector was 16.3%, in 1914-15 the share of agricultural sector was 15.08%, was Although the share of agriculture sector in national income is decreasing, the rate of growth of national income is dependent on the rate of growth of agricultural income. According to the 2011 census, 68.9% of the

total population in India lives in rural areas, 54.8% of the population in Maharashtra lives in rural areas.

Research Methodology-

Secondary materials were used. In this, economic survey of Maharashtra, economic review, census report, human development index report, reference books, newspapers, magazines, internet were used and on that basis this research essay is being presented through descriptive method.

Objectives-

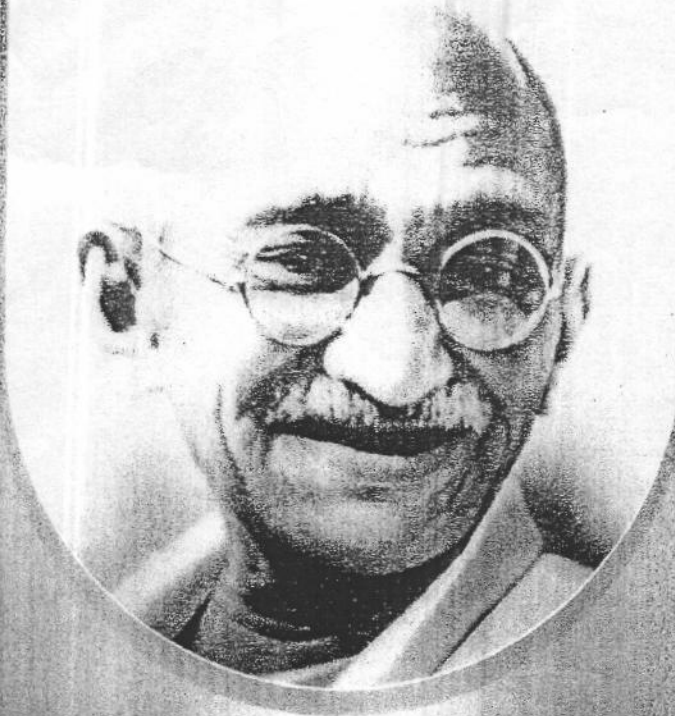
A study of employment trends, nature of work and remuneration of women in agriculture sector.

To study the problems of women in agriculture.

Finding solutions to solve the problems of women in agriculture.

Assumption-

The proportion of women is more than men in agriculture

मांधीवादी विचार

(स्वरुप आणि प्रासंगिकता)

संपादक

डॉ. संजय पी. धनवटे

गांधीवादी विचार

स्वरूप आणि प्रासंगिकता

डॉ. संजय पी. धनवडे

प्रथम आवृत्ती - वि. ०१ ऑक्टोबर २०२२

प्रकाशक व संपादक

प्रकाशक

आधार नॅशनल पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,
वि.म.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सौरता प्राफिक्स, अमरावती

अक्षरजुळवणी

सौरता प्राफिक्स.

कठोरा रोड, अमरावती

Price : 400/- रु

ISBN- 978-93-91305-68-0

टिप - लटर अकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखाने, लेखक स्वतःच मान्यता, मुद्रक, जबाबदार राहणार नाही. या अकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

Index

S.No	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	महात्मा गांधीजींचे सत्य आणि अहिंसेसंबंधी विचार	सहा. प्रा. इनकर विक्रम सोनाजी	1
2	गांधीजींच्या विचारारून विरवस्त संकल्पना	डॉ. महेन्द्र पांडुरंगजी गावंडे	5
3	महात्मा गांधीजींच्या विचारांची प्रासंगिकता : एक अभ्यास	प्रा. डॉ. अनिल दत्त देशमुख	14
4	महिला-सक्षमीकरणबाबत म.गांधी यांचे विचार -एक सिंहावलोकन	प्रा.श्रीकृष्ण वी.बोढे	23
5	महात्मा गांधींचा शिक्षण विषयक दृष्टिकोन	डॉ. गजानन संतोषराव कुंबडे	31
6	महात्मा गांधींची यांचा शिक्षणविषयक दृष्टिकोन	प्रा. डॉ. राजेंद्रप्रसाद पटले	36
7	महात्मा गांधींच्या विचारांची सद्यःकालीन उपयुक्तता	डॉ. ए. एस. करडे	43
8	अस्पृश्यता निर्मुलन हेतू महात्मा गांधी यांचे विचार आणि कर्तृत्व	Dr.Shankar R.Gujarkar	48
9	महात्मा गांधी यांचे खादी विषयक विचार	प्रविणकुमार मधुसूदन लोणारे	53
10	महात्मा गांधींचे अहिंसेसंबंधी विचार	डॉ. शुद्धोषन एस. गायकवाड	61
11	महात्मा गांधी यांचे महिला सक्षमीकरण विषयक विचार व योगदान	डॉ. अरूणा एस. देवगडे	68

अधिकार व कर्तव्याची जाण असणे आवश्यक आहे. स्त्रीसमक्ष कामभावना कमी असते म्हणून ब्रम्हचर्य स्विकारणे तिला सहज शक्य आहे. असेही मत गांधीजींनी मांडले.

स्वातंत्र चळवळीमुळे धर्म, जात, लिंग यावर आधारीत

भंदावाला तडा गेला. स्वातंत्र्यलढयादरम्यान सत्याग्रही हे दक्षिण महिलांनी बनविलेले जेवन वेत. एका भंग्याची पोरगी जेव्हा माझ्या भारताची पंतप्रधान बनेल, तेव्हा भारत खरोखर स्वतंत्र झाला असेल असे महात्मा गांधींनी आदर्श भारताची संकल्पना मांडतांना म्हटले होते. स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर आज इतक्या वर्षांनी गांधीजींच्या स्वप्नांबाबत विचार करतांना वाटते की, बापूजींची स्वप्न ही आजही स्वप्नच आहेत.

संदर्भ ग्रंथ -

१. भारतातील कायदे क्षेत्रातील स्त्री संक्षमीकरणची वाटचाल - डॉ. कुरुकणी - ११ डिसेंबर, २०११
२. समाजसुधारकांच्या चळवळी घटक १ रिश्मुक्ती चळवळ व स्त्रीधारा साहित्य - डॉ. शरणकुमार लिंबाळ व डॉ. नागनाथ कोतापल्ले
३. महिलांचे सामाजिक स्वातंत्र आणि उध्दारामध्ये असलेले गांधीवादी योगदान - प्रकाशन. २५ ऑगस्ट २०११ - नेट
४. महात्मा गांधींचा महिलांबाबतचा मानवतावादी दृष्टिकोन - मीराबाई चावसाहेब रुपबक
५. महिला सबलीकरण - देशाचे सबलीकरण - ८ मार्च, २०११ प्रहार (शब्दाव्या सत्याची धार)
६. सोशल लेगल अक्वेअरनेस - अमंग वूमन - एडीटर डॉ. साधना लाजेवार.
७. सामाजिक परिवर्तन व सामाजिक चळवळी - प्रा. अरुण पेडसे, प्रा. शरणकुमार लिंबाळे, प्रा. अविनाश डोळस.
८. गांधी और स्त्री शक्तीकरण :- महिलाओंके लिए बापूने गांधी समाज की कल्पना की थी - सुनिता मिनी

गांधी विचारतून आर्थिक सामाजिक समस्यांचे निराकरण

प्रा. डॉ. उत्तहास रामजी राठोड

नारायणराव काळे स्मृती मॉडेल कॉलेज कारंजा (धा.), जि. वर्धा

१४२१६१३४५८.dr.ulhas_rathod@rediffmail.com

ग्रामीण भागामध्ये आजही अनेक आर्थिक सामाजिक समस्या दिसून येतात. १४० कोटी लोकसंख्ये पैकी ७० कोटी जवळपास लोकसंख्या वास्तव्य करते, परंतु या क्षेत्राचा विकास पाहिजे त्या प्रमाणात झालेला आढळत नाही, त्यामुळे ग्रामीण भागात व शहरी भागात आज तफावत निर्माण झालेली आहे. शहरी भागात आर्थिक सामाजिक समस्या आहे पण त्याहीपेक्षा गंभीरआर्थिक सामाजिक समस्या ह्या ग्रामीण भागात आढळतात, त्यामुळे ग्रामीण भागातील लोक शहरी भागात आर्थिक सामाजिक समस्या असूनही आकर्षिले जातात, त्यामुळे खेडी ओस पडत आहे व शहरीक्षेत्रातहीआर्थिक सामाजिक समस्या मध्ये भर पडत आहे. कारण असतूलीत विकास हा अधिक असतूलन निर्माण करत आहे.

ग्रामीण क्षेत्रामध्येआर्थिक सामाजिक समस्या आढळून येतात,जसे

अविकसित कृषीक्षेत्र, वाढती बेरोजगारी, दारिद्र्या मध्ये पडणारी धर, वाढती गरीबी, पाण्याची टंचाई, वाढती विज कपात, एवढावढ्याची समस्या, आरोग्य सुविधांचा अभाव, शैक्षणिक सोयीचा अभाव, ग्रामीण भागात औद्योगिकरणाचा अभाव, बाजाराची अपूर्णता, वित्तीय सोयींचा अभाव,उद्योजकतेचा अभाव, तांत्रिक मागसलेपणा, शैक्षणिक दृष्टीकोणाचा अभाव, करणूकीच्या साधनाचा अभाव, अज्ञान, शैक्षणिकता,गुलामी मनोवृत्ती,लोकसंख्येचा स्फोट,खालावलेला शैक्षणिमाणाचा दर्जा,अंधश्रध्दा, बालविवाहचा समस्या, महापणाचा परिस्थिअशा कितीतरी समस्या आढळून येतात.

भारतीय औद्योगिक व्यवस्थेत मनुष्यबळाला प्राधान्य देणारी प्रणाली तंत्र पध्दती १७६१ च्या पूर्वी अनेक शतके प्रचलित होती. ग्रामीण भागात हस्तोद्योग व ग्रामीण भागात ग्रामोद्योग.त्या काळात राजाजाच्या एकूण गरजा कमी होत्या व दैनंदिन उपयुक्त वस्तूंचे उत्पादन ग्रामोद्योगात होत असे अन्य जिवन उपयोगी वस्तूंचे उत्पादन शैक्षणिक कारागिरांकडून श्रमप्रधान तंत्रावर प्रक्रीया करून केले जाई, पक्ष प्रामोद्योगाचा संबंध शेतीशी असे व १० प्रतिशत लोकसंख्या